

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТОЛИЧНОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ РАЙОНІ

Динамічний розвиток рекреаційно-туристичної діяльності зумовив її різнобічний та значний вплив на соціально-політичні, екологічні, економічні процеси у світовій економіці, які варто досліджувати в історичній площині.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, столичний регіон, історія.

Постановка проблеми дослідження. На території України з давніх часів були передумови для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, не тільки ресурсні, але й організаційно-управлінські.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Історичним аспектам розвитку рекреаційно-туристичної діяльності присвячені численні дослідження останнього часу, які активізувались соціальним замовленням, самим розвитком туризму та потребами фахової освіти. Відомі історичні дослідження в царині туризму російських вчених М. Білявського, Л. Воронкової, В. Квартальнова, М. Соколової, Г. Усикіна, Г. Шаповал та

українських – В. Федорченка, О. Любіцевої, Т. Дьорової, С. Поповича, Л. Устименко.

Виклад основного матеріалу. Зародження передумов рекреаційно-туристичної діяльності пов'язані з іменами наступних діячів: давньогрецький історик Геродот (V ст. до н. е.), арабський письменник та історик Ібн-Хордадбег IX ст., французький військовий інженер Гійом Левассер де Боплан (XVII ст.), датський посол в Росії Юлій Юста (поч. XVIII ст.) 1711 р. та ін., з якими почалось формування прообразу рекреаційно-туристичної діяльності в рамках організаційної форми як самодіяльного туризму, з метою дослідження території України, зокрема м. Києва (прообраз спеціалізованого туризму). Варто зазначити діяльність, пов'язану з паломництвом (Св. Антоній, Данило Паломник), місцевими дослідженнями території України – Василь Григорович-Барський, Григорій Сковорода, Микола Миклухо-Маклай, Яків Головацький, Іван Вагилевич, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький. В цей час зароджуються основи гостинності – формуються заклади розміщення, харчування, інфраструктури.

З початку XIX ст. почали формуватися основи організованої РТД, пов'язані з розвитком транспорту, виникають організовані групи подорожуючих, які почали діяти на постійній основі з 1850 рр. З другої половини XIX ст. починається формування основ рекреаційно-туристичної діяльності в Україні, яке мало регіональний характер – Крим – курортний регіон, формування Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, Карпати – краєзнавчі дослідження, формування транспортної інфраструктури м. Києва.

В 1919 р. в Чернігові виникло Бюро з організації екскурсій. Водночас розроблялися туристично-екскурсійні маршрути до Батурина, Любеча, Седнева. З екскурсійним бюро в цей час на постійній основі співпрацювали найкращі наукові сили Чернігова, відомі історики, археологи, етнографи – С. Баран-Бутович, В. Дроздов, В. Дубровський, Б. Пилипенко, В. Шугаєвський. У 1924 р. екскурсійне бюро перейшло в підпорядкування Чернігівського історичного музею. В 20-ті рр. туристично-екскурсійну роботу в Україні організовували такі структури: Екскурсійно-виставково-музейний відділ Наркомос УСРР (ЕВМ, 1919-1928), Українське мішане пайове екскурсійне товариство (УМПЕТ, 1928-1929), акціонерне товариство Укртур (1926-1930).

Розпочато роботу зі створення екскурсійних пунктів, які відкривалися у віддалених містечках і селах при клубах, підприємствах, сільбуддах; екскурсійних баз – в місцях багатих на історичні пам'ятки, а також з привабливими природно-кліматичними умовами. Екскурсійні комуні створювались в повітових, губернських і обласних містах. Вони керували роботою екскурсійних пунктів і баз, ставлячи за мету їхнє ефективне використання. В екскурскомунах діяли: екскурсійно-виставкові кабінети,

бібліотеки, лабораторії для дослідження матеріалів, зібраних під час екскурсій, монтажні майстерні для створення в них музейних експонатів, гуртожитки для туристів і екскурсантів. В екскурскомунах був значний штат працівників: завідувач комуни, завідувач музею, інструктори лабораторії, майстерні та бібліотеки, організатор і керівник екскурсій, завідувач гуртожитку. Загалом екскурсійна мережа була двоступінчастою. Перший ступінь – осередки масової екскурсійної роботи, що діяли при селянських будинках; другий – керівні заклади губернського, обласного та всеукраїнського значення. Отже, система туристично-екскурсійних закладів ґрунтувалася на основі міцного внутрішнього зв'язку та вертикальної схеми керівництва.

В 20-х рр. було започатковано створення заповідників історико-культурного спрямування: Києво-Печерська лавра (1926 р.), монастир Босих кармелітів у Бердичеві (1928 р.), Кирилівська церква (Київ 1929 р.), садибно-парковий ансамбль "Олександрія" (Біла Церква 1922 р.), заповідник у Чернігові зі Спасо-Преображенським, Єлецько-Успенським та Троїцьким соборами, заповідник у Новгороді-Сіверському. Започатковано створення рекламно-інформаційної продукції – так, у 1931 р. з'явився друкований путівник, призначений для туристів по Новгород-Сіверському державному заповіднику. В 1930 рр. створено Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ). Керівництво самодіяльним туризмом доручалося Всесоюзній раді фізичної культури при ЦВК, де почала працювати Всесоюзна секція туризму.

У післявоєнний період із відродженням економіки та мирного життя розпочалось і відновлення туристично-екскурсійної діяльності. Туризм розвивається в системі профспілок, які опікуються розбудовою туристичної інфраструктури для прийому та обслуговування груп внутрішніх туристів. Туризм розглядається як засіб освітньої роботи серед молоді та як розвиток активних і пізнавальних туристичних програм. Фактично з 1950 р. туристсько-екскурсійні установи відновили свою діяльність. Загальна реорганізація управління господарством країни торкнулась і туристично-екскурсійної справи: була створена республіканська рада з туризму з відділеннями в областях, а в 1969 р. вийшла Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС "Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні", де вперше була визначена комплексна програма розвитку туристично-екскурсійної діяльності з метою перетворення туризму в потужну галузь економіки. Загальне керівництво туризмом та екскурсійною діяльністю в країні було покладене на ВЦРПС, які повинні були розбудовувати матеріально-технічну базу туризму, приміські зони відпочинку, туристичні оздоровчі табори, пункти прокату туристичного спорядження, контролювати діяльність із пропаганди туризму як способу проведення дозвілля (пожвавився випуск документальних, художніх

фільмів на туристичну тематику, по радіо та на телебаченні з'явилися спеціалізовані програми, масовими тиражами почала виходити довідкова туристична література, туристичні карти та атласи, схеми туристичних маршрутів тощо).

Одночасної реорганізації зазнала й система міжнародного туризму, чому великою мірою сприяла хрущовська "відлига" (1953–1964), так, у ВАТ "Інтурист" (1955 р.) був затверджений новий статут, яким передбачався розвиток як в'їзного, так і виїзного туризму. В Україні до початку 70-х рр. склалася цілісна система підприємств "Інтуриста". До її складу входило 7 відділень ВАТ "Інтурист", зокрема у Києві, 14 агентств (Чернігів); у 1980-х рр. підрозділи "Інтуриста" були створені і в інших областях, у тому числі в Житомирській області.

Саме середину 1950-х рр. можна вважати початком виходу України на простір міжнародного співробітництва у сфері туризму. У 1958 р. розпочало свою діяльність Бюро міжнародного молодіжного туризму "Супутник" (БММТ «Супутник»). Для обслуговування іноземних туристів формувалась окрема система готелів із власним стандартом обслуговування (ВАТ "Інтурист" використовував значною мірою готельну базу, побудовану в XIX ст., а готелі, турбази БММТ "Супутник" уже будувались за сучасними проектами).

Зі створенням у 1966 р. Українського товариства охорони пам'яток історії та культури було відкриті історико-архітектурні заповідники в Києві, Чернігові, Переяслав-Хмельницькому та інших містах. На їхній базі почала формуватися мережа туристичних зон. Ці об'єкти були популярні як у іноземних, так і у вітчизняних туристів. Розроблялись нові екскурсії із загальноосвітніх і спеціальних тем.

Будівництво нових підприємств з випуску легкових автомобілів сприяло автомобілізації населення й поширенню автотуризму, тому вже у 1965 р. у Києві (на в'їзді в місто по Житомирській трасі) відкрився мотель-кемпінг "Пролісок" і в подальшому вздовж трас, у курортних зонах та туристичних центрах почали відкриватись кемпінги, мотелі й туристичні бази, розраховані на обслуговування автотуристів. Внутрішній туризм та екскурсійна діяльність, завдяки роботі Республіканської ради з туризму та екскурсій став масовим, а завдяки профспілковій підтримці – соціально орієнтованим, що дозволило долучитись до організованого, переважно групового туризму значній кількості населення.

Значного розмаху набув самодіяльний туризм, основними організаційно-методичними центрами якого були туристичні клуби, а також туристичні секції, що функціонували при колективах фізкультури навчальних закладів, промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. В цей час відкриваються турклуби та турсекції, організовуються самодіяльні маршрути у вигляді подорожей та походів. Так, до кінця 80-х рр. XX ст.

туризм перетворився на масовий, соціально орієнтований, переважно сезонний (літній) рух населення і для значної частини громадян увійшов до стилю життя. Популярними були не тільки поїздки в літню відпустку з метою оздоровлення, а й тури вихідного, святкових днів. Набула розвитку система приміської рекреації (переважно відомчі санаторії загального типу, профілакторії, пансіонати, дитячі табори відпочинку та інші заклади), садово-дачні кооперативи тощо.

Сформувалась система лікувальних санаторіїв кліматичного та бальнеологічного типу, яка організаційно підпорядковувалась Міністерству охорони здоров'я. Путівки для лікування можна було придбати на підприємстві за 10–30 % вартості (решта вартості – за рахунок профспілок), що робило даний вид оздоровлення дефіцитним. Одночасно в ці роки зростав обсяг міжнародного туризму, де переважало обслуговування іноземних туристів над виїзним (зарубіжним) потоком. Саме з огляду на обсяги діяльності та соціальні наслідки цей період у розвитку туризму можна назвати масовим. В становленні організаційно-управлінської структури РТД в Україні в радянські часи відіграли три організаційні структури, що визначали розвиток як внутрішнього, так і міжнародного туризму, – ВАТ "Інтурист", БММТ "Супутник" ЦК ВЛКСМ, Центральна рада по туризму та екскурсіях профспілок.

У 90-ті рр. ХХ ст. здобуття незалежності України викликало загальні суспільні зрушення, перебудову як суспільних відносин, так і економіки країни, що позначилось на розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Відсутність у 1989 – 1993 рр. структур і важелів державного регулювання туризму в Україні призвела до руйнування важливих складових частин інфраструктури галузі, розпаду соціально орієнтованого внутрішнього туризму, відпливу значних валютних коштів за кордон, а також до погіршення матеріально-технічної бази. Було порушено систему напрацьованих зв'язків і турів, підготовки й використання досвідчених кадрів. Населення значно скоротило витрати на відпочинок, підтримка держави щодо цього питання також скоротилась, і внутрішній туризм почав занепадати; з іншого боку, лібералізація у сфері міжнародних туристичних контактів і спрощення візового режиму сприяла, при нестабільності вітчизняної валюти, поживленню виїзного туризму й використанню туристичних подорожей з комерційною метою – ініціативні громадяни, переважно дрібні підприємці, виїжджали за кордон для здійснення масових закупівель товарів, які користувались попитом на внутрішньому ринку, з подальшою їх реалізацією в Україні. Почастішали випадки шахрайства у сфері надання туристичних послуг, більшість новостворених підприємств, за браком кваліфікованих кадрів, надавала послуги низької якості. Скоротився також прийом іноземних туристів, оскільки цей вид діяльності виявився менш прибутковим і більш

витратним.

Організаційно-управлінськими питаннями РТД займалися Державний комітет України з туризму 1992 р. як окремий підрозділ Кабінету Міністрів (метою його діяльності було регулювання туризму в державі шляхом забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів, гарантування безпеки туристів, захист їхніх прав та інтересів, створення нормативно-правової бази туристичної діяльності, сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю, забезпечення конкуренції суб'єктів підприємництва у сфері туризму, якості обслуговування та конкурентноздатності національного туристичного продукту тощо), Національна рада по туризму 1996 р., На початку XXI ст. відбулися реформування: у 2000 р. Держкомтуризм увійшов до складу Державного комітету молодіжної політики, спорту й туризму, але вже 2001 р. Указом Президента України створено Державну туристичну адміністрацію України. У процесі подальшого реформування Держтурадміністрація України увійшла до складу Міністерства культури та туризму як його структурний підрозділ – Державна служба туризму та курортів. В 2010-2011 рр. відбувся третій етап реформування: питаннями туризму займаються Міністерство культури і туризму України, Науковий центр розвитку туризму (до 2011р. входив до складу Державної служби туризму і курортів України), Міністерство інфраструктури України. Важливим кроком у створенні правових засад РТД стало прийняття Закону України "Про туризм" (1995 р.), Державних програм розвитку туризму; Україну прийнято дійсним членом до Всесвітньої туристської організації (ВТО) 1997 р.

Важливим кроком на шляху організаційно-правової перебудови туристичного ринку стало прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності" № 2608-VI від 19.10.2010, яким скасовано ліцензування турагентської діяльності. Відповідно до п.30 ст.9 даного закону ліцензуванню підлягає лише туроператорська діяльність, турагентська діяльність ліцензуванню не підлягає. Суб'єкти господарювання, які раніше отримали ліцензії на турагентську діяльність можуть працювати як по ліцензіям, так і без них. Суб'єкт господарювання, який має намір займатися турагентською діяльністю, повинен внести в Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України свій вид діяльності за КВЕД – "Послуги з організації подорожувань" (код 63.30.0). При здійсненні турагентської діяльності турагенти повинні керуватись вимогами Закону України "Про туризм", в тому числі ст.16 вказаного закону щодо наявності у турагента банківської гарантії. Туристичні оператори працюють з турагентами на підставі угод і мають право

ставити свої вимоги до турагентів і вимагати документи і будь-які гарантії від них. Стосовно подання турагентами статистичної звітності по формі І-ТУР. Абзацом 18 ст.24 Закону України "Про туризм" визначено, що суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані вести облікову та іншу визначену законодавством документацію, надавати в установленому порядку бухгалтерську та статистичну звітність.

Отже, протягом другої половини 90-х рр. – на початку ХХІ ст. було прийнято ряд нормативно-правових актів, які дозволили підвищити якість обслуговування туристів. Зокрема, було введено державну статистичну звітність, ліцензування суб'єктів туристичної діяльності, стандарти якості обслуговування в готелях і туристичних підприємствах, інші документи, які гарантують якість обслуговування та сприяють посиленню конкурентоспроможності туристичного продукту. У 1997 р. було розроблено й затверджено Програму розвитку туризму в Україні до 2005 р., а у 2002 р. – Державну програму розвитку туризму на 2002–2010 рр. В Україні в цей період розроблено Національну систему туристично-екскурсійних маршрутів "Намісто Славутича", куди увійшло понад 200 загальнодержавних тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів, і було випущено буклети та інші рекламні матеріали по більшості з них. За цей період була сформована система підготовки кадрів для туризму. На основі галузевого стандарту вищої освіти здійснюється підготовка молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів та магістрів у понад 120 навчальних закладах усіх чотирьох рівнів акредитації. Створено Українську туристичну інформаційну систему (УТІС), представлену в Internet. На ринку міжнародного туризму держава та суб'єкти туристичної діяльності надають національний туристичний продукт на туристичних виставках-ярмарках та біржах у Лондоні, Берліні, Варшаві, Москві та в інших центрах. Щорічно проводяться міжнародні туристичні салони в Києві (навесні та восени). У сфері міжнародної діяльності Україна має понад 30 міжурядових та міжвідомчих угод про співробітництво із зарубіжними країнами. У 1997 р. Україну було прийнято до Всесвітньої туристичної організації (ВТО), а у 1999 р. на 13-й Генеральній асамблеї ВТО (м. Сантьяго, Чилі) обрано до керівного органу ВТО – Виконавчої ради. Зміни, які відбулись в українському туризмі, потребували відповідного законодавчого забезпечення, чим і обумовлено внесення змін та доповнень до Закону України "Про туризм", які були прийняті 2003 р.

Висновок. Державної ваги розвиток рекреаційно-туристичної діяльності набув у зв'язку з підготовкою до проведення в країні чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. "ЄВРО-2012". Прийнято низку державних документів, які стимулюють розвиток готельного господарства, зокрема Закони України "Про туризм" (2003), "Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні"

(2007), низку постанов Кабінету Міністрів України, Указ Президента України "Про забезпечення підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу" (2007), діють державні стандарти, спрямовані на підвищення якості послуг гостинності (2003, 2004), Державні цільові програми розвитку туризму.

Рецензент – доктор географічних наук, професор І. Г. Смірнов

С. Ю. Сировец

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТОЛИЧНОМ СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ

Динамическое развитие рекреационно-туристической деятельности обусловило ее разностороннее и значительное влияние на социально-политические, экологические, экономические процессы в мировой экономике, которые следует исследовать в исторической плоскости.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая деятельность, столичный регион, история.

S. Sirovets

HISTORICAL ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF RECREATION AND TOURISM ACTIVITIES IN THE CAPITAL SOCIAL AND GEOGRAPHIC AREA

The dynamic development of recreational and tourist activities has led her versatile and significant impact on the socio-political, environmental, economic processes in the global economy that are worth exploring in the historic plane.

Keywords: recreational and tourist activities, capital region, history.

Надійшла до редакції 2 лютого 2012 р.